

GRÓH GÁSPÁR (1953) Budapest

GRÓH GÁSPÁR

Az irodalmi önrendelkezés és az irodalomirányítás rejtelmerei

Cseke Péter: A teljesség sóvárgása – Irodalomtörténeti tanulmányok

Szokványos könyvismertetésben le kell írni Cseke Péter könyvéről, hogy anyagát két nagy tömbbe csoportosította. Előbb a két háború közötti Erdély irodalmi életét és az ezzel összefüggő gondolkodásmódokat vizsgálja. Ezenbelül nem az elszakított nemzetrészt szellemi önszervezését elindító „irodalomalapítók” (Kós Károly, Reményik Sándor, Kuncz Aladár, Kemény János, Makkai Sándor, Bánffy Miklós és a többiek) viszonylag jól feltárt munkássága foglalkoztatja, bár Tamási Áron, Tompa László és Dsida Jenő életművének fontos alkotásairól és összefüggéseikről is ír. Sokkal nagyobb figyelmet szentel a következő generáció, különösen a Hitel köre és az Erdélyi Fiatalok csoportosulás törekvéseinek. Az ő gondolkodásukat, kapcsolataikat már nem pusztán a trianoni sokkra való válaszadás határozza meg, hanem a megváltozott helyzet új kérdéseire keresnek választ. Ezért ír Cseke Péter a Jancsó testvérekről, Balázs Ferencről és László Dezsőről és társaikról. (Tanulmányában fölsejlenek egy Jancsó Béláról születő könyv körvonalai is.) E témákat illetően alap kutatásokat végez, maga is sok értékes forrásanyagot tár fel, és elmélyülten tanulmányozza a már kiadott levelezéseket. Összességében nem annyira a művekre figyel, mint inkább hátterükre, az azokat előhívó szellemi közegre, irodalomtörténészként nem annyira az irodalom, mint az irodalom társadalomtörténete foglalkoztatja.

A második részben ez a közelítési mód még egyértelműbb jelentést kap, mintegy visszamenőlegesen igazolja az előző időszakra irányuló kutatásának módszertanát. Az 1945-től ismét román fennhatóság alá került Erdély (és a Részek) szellemi életének mozgásterét (egy rövid átmeneti időszakot követően) az 1989-es fordulatig jellemzően egy kivételesen durva nacionálkommunista diktatúra határozta meg, amire fokozottan érvényes Domokos Mátyás azon meghatározása, hogy aki a pártállam korszakának irodalomtörténetét vizsgálja, az akaratlanul a cenzúra (illetve a döntően azon keresztül megvalósuló pártirányítás) történetét tanulmányozza. Ebbe a tömbbe épül a Horváth István életművét elemző nagyszabású tanulmány, amiben egy jobb sorsra érdemes alkotó életútját bemutatva szemlélteti, hogy miként szól bele a hatalmi rendszer egy jelentős tehetség alkotásainak formálásába. Cseke eközben azt is bemutatja, hogy igazi alkotó számára soha nincs teljesen reménytelen helyzet, a szellemi gúzsba kötése ellenére is képes lehet arra, hogy értéket teremtsen. *Ahogy lehet.* A kötetet végül – összefüggésben a minden akadályoztatás ellenére való igazmondás lehetőségeinek vizsgálatával – Nagy Gáspár összegyűjtött verseihez írt széljegyzetek zárják.

A tanulmányok kivételesen sok információt tartalmaznak, rendkívül elmélyült rész-kutatásokra épülnek. Sajátosan átsüt rajtuk a filológus gyönyörűsége, ahogyan a részletekbe merülve beköltözik kutatása világába, ahogyan otthonra talál az egykori kapcsolatok hálózatában. Mindez pedig felmérhetetlen segítség a mára elhalványult összefüggések felismerésében és bemutatásában. Cseke Péter átfogó olvasottsága és lényeglátása okán írásainak egyik jellemző vonása a szokásosnál több, jól válogatott idézet. Nem csupán tételeinek alátámasztására használja ezeket a szövegeket, nem is pusztán általuk mondja el felismeréseit: elkötelezett ismeretterjesztőként magukat a szövegeket is be akarja mutatni, Mindennek eredményeként elsődleges értékeiken túl olyan tartalmak is megjelennek tanulmányaiban, amelyek eredetileg talán nem is merültek fel szerzőjükben: írásai együtt jóval többet mondanak, mint külön-külön.

Így rajzolódik ki Cseke kötetéből a kismesterek dicsérete. Egy karcában Mikszáth a rá oly jellemzően titkolt történetfilozófiai és művelődéseméleti éleslátással arról tűnődött, hogy mire jutott volna Shakespeare, ha történetesen szerbnek születik. Mikszáth korában a frissen megszületett Szerbia a balkáni elmaradottság példája volt, amelyből hiányzott mindaz a szellemi és más infrastruktúra,

amelyet akkoriban az európaiság ismérvének tekintettek: így hagyományosan elképzelt irodalma, irodalmi élete sem volt. Ennek hiányában pedig Shakespeare-ből sem lehetett volna az, akit Petőfi az Isten után az elsőnek nevezett. A tanulság az, hogy nagy művekhez megfelelő háttér kell, azok nem a semmiből születnek. Amiből az következik, hogy meg kell becsülni az induló, esetünkben a kisebbségi létben újonnan születő irodalmak kismestereit: nélkülük nem bontakozhatnak ki nagy életművek, sőt, a kismesterek előképének tekinthető aprócska mesterek (hogy ne mondjuk, dilettánsok) is nélkülözhetetlenek. Amihez hozzá kell tennünk, hogy a kismesterek egyes alkotásai nem maradnak el a nagyokétól, csak éppen kisebb számban születnek, vagy éppen az az újdonság, a meglepetés ereje hiányzik műveikből. A nagy művek televényét gazdagító műkedvelést pedig a kialakuló kritika igényessége szoríthatja helyére.

Vannak olyan helyek és korok, amikor kismesternek lenni nem a kiválóság hiánya, ahogyan azt az itáliai reneszánsz vagy a németalföldi festészet példája igazolja. Talán nem túl nagy merészség a magyar költészetet is ebben az összefüggésben vizsgálni, ahol Vörösmarty, Arany János és Petőfi árnyékában még egy Tompa Mihály is kismesternek számít. A megváltoztatandókat megváltoztatva mondhatjuk, hogy az erdélyi irodalom olyan mesterei, mint Dsida vagy Áprily árnyékában kismester Tompa László vagy Olosz Lajos, ahogyan kismester Horváth István egy Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár vagy Kányádi Sándor mellett. De vétkes mulasztást követünk el, ha irodalomtörténetünkben kifelejtjük őket: ezért fontos, hogy életművükre Cseke Péter oly nagy szeretettel hívja fel a figyelmet.

És fontos az is, amire többnyire ugyancsak nem szokás eléggé figyelni: az, hogy a „határon túli magyar irodalom” oly sokszor használt, bár időről időre bírált fogalma milyen korlátokat emel a magyar irodalom és művelődés-, sőt politikatörténet folyamatainak megértése elé. A deklaráció szintjén rendre elhangzik a magyar irodalom egységének kimondása – de többnyire elmarad ennek tényleges bizonyítása, feltárása. Cseke Péter kapcsolattörténeti vizsgálataiból viszont érzékletes kép rajzolódik ki ennek az egységnek a valóságáról. Az irodalomnak a nemzeti önazonosság megőrzésében betöltött szerepe ugyanúgy nem kíván különösebb magyarázatot, mint hogy az irodalom mennyire kézenfekvő eszköz a nemzetrészek közötti kapcsolat fenntartásában. De az irodalom nemcsak a csonka ország és az elszakított magyarság közösségét fejezhette ki, hanem összekötötte a valahai többségi lét emlékezetét és a kisebbségi útkeresést is. Ennek jegyében politikai intézményrendszert is pótol: a teljes értékű közösségi létformák újbóli megteremtésének reményét őrizte a nemzeti társadalom szövetét erősítve – a várt és néhány évre valósággá vált újraegyesülés idejére. Ezzel máig érvényes tanulságot kínált. Azt, hogy egy nemzeti közösség autonómiája külső, formalizált, állami jogosítványok biztosította autonómia nélkül is megélhető. Ami, meglehet, még fontosabb és talán több is, mint a politikai autonómia, mert valóságos, értékteremtő szellemi folyamatokban mutatkozik meg, nem pedig valamiféle formális összeborulásban. Ezért természetes részei a vitáknak a rivalizálás, a politikai és esztétikai sokszínűség, ami feszültségeket is generál – sajnálatos módon egészen az ellenségeskedésig. Erről tanúskodik a Benedek Elek elleni támadássorozat vagy az a törésvonal, amelyet Gaál Gábor szektás baloldalisága folyamatosan mélyített (hogy aztán a kommunista hatalomátvétel azokkal együtt sodorja el őt is, akik ellen támadt).

A „határon túliság” fogalmának bizonytalansága köztudottan abban mutatkozik meg a legfélreérthetlenebbül, hogy Erdélyből nézve Magyarország van túl a határon, amely látásmód nemcsak Trianon utáni fejlemény, hanem sok évszázados hagyományra tekint vissza. Ugyanúgy, ahogyan a történelmi „két haza” összetartozása is. Cseke Péter írásainak nem tárgya a transzilvanizmus sokszor félreértett kérdésköre, de annál nagyobb figyelmet szentel a magyar–magyar irodalmi kapcsolatoknak. Tanulmányaiban rendre visszatér Szabó Dezső alakjához, akire kolozsvárisága és *Az elsodort falu* (egyik!) alapélményének a Székelyföldhöz kötöttsége miatt az erdélyiek külön is jogot formáltak. Hatása összekötötte az egymástól határokkal elválasztott nemzetrészek útkeresőit, akkor is, ha azok a gondolataival történt találkozás első lázrohama után másfelé is tájékozódtak. Ezért volt az erdélyiek számára különösen fájdalmas az az otrombaság, ahogyan Szabó Dezső a *Szűzmáriás királyfi* megjelenését követően Tamási Áronra támadt. Gondolatainak jegyében azonban addigra már olyan kapcsolatrendszer alakult ki a regionális és a magyarországi irodalmak, illetve irodalmi alapú társadalmi szerveződések között, amely területi hovatartozástól függetlenül tartós maradt.

Ez a hatás más összefüggésekben is érzékelhető. Ott van Erdély és Móricz Zsigmond Cseke Péter által elemzett kapcsolatrendszerében, ami itt elsősorban Móricznak az új törekvések fiataljaival

való kapcsolatát jelenti, és nem terjed ki a Trianon előtti kapcsolatokra, a Kós-barátságra, a kalotaszegi látogatásokra, az *Erdély-trilógia* történetiségére. A *József Attila erdélyi kapcsolatai* című írás pedig olyasmit ígér ugyan, amit nem nagyon adhat (tekintve e kapcsolat nem túl megfogható tartalmát), de ad helyette mást, bizonyos értelemben többet. E kapcsolat ugyanis (leszámítva József Áron még félig sem volt székeltségének történetét) sokkal inkább a Bartha Miklós Társaság erdélyi kapcsolatairól szól. Cseke Péter tanulmányának járulékos tanulsága, hogy kiviláglik belőle, mennyire torz az a megközelítés, amely szerint a „végek” erőszakosan leszűkített irodalmi világa mintegy Budapest gyámságának jegyében „fejlődött” volna. Természetes ugyan, hogy a magyar főváros szellemi és anyagi erőforrásai, más európai centrumokhoz mérhető igényessége valóban mértékadó lehetett, de csak földrajzi középpontja volt olyan folyamatoknak, amelyek valódi szülőföldje a lesajnált „periféria” volt. Tekintve, hogy a szervezet tevékenységében, vezetésében, gondolatosságában meghatározó szerepet töltöttek be az elszakított területekről érkezett fiatalok, a Bartha Miklós Társaság működését csak akkor érthetjük meg, ha azt az összmagyarság intézményeként értelmezzük. Nemcsak azért, mert vezetői közül Fábrián Dániel felvidéki kötődése vagy Asztalos Miklós székeljudvarhelyi eredete, a tagság történelmi régiók szerinti tagoltsága ezt látványosan igazolja, hanem azért is, mert kapcsolatépítése, szervezeti munkája is összekötötte a széttagolt magyarság közösségeit. És bár a szervezet életében József Attila szerepe nem volt meghatározó, az viszont kivételes hatást gyakorolt a pályakezdő költő életére, gondolkodására. Erdélyi kapcsolatainál jelentősebb volt az, hogy megerősödött benne az egyetemes magyarságban gondolkodás képessége – amit a József Attila-kutatás többnyire kevésbé vesz figyelembe, olvasói ennek nyomán szinte nem is tudnak róla.

De korántsem csupán e társaság története igazolja a politikai határok szabdalta nemzet összetartozását. (Meg kell jegyezni, hogy a társaság működésének jobbrtolódása és egyúttal hanyatlása látványosan összefügghet azzal, ahogy vezetéséből kiszorulnak a nemzeti és demokratikus elkötelezettségüket szerves egységben megélő, kisebbségből érkezettek.) Cseke írásaiból kiderül, hogy a Bartha Miklós Társasághoz hasonló elképzeléseket fogott össze Szegeden a Bethlen Gábor Kör és Szegedi Fiatalok mozgalma. Mindkettőben kiemelkedő szerepet kaptak az Erdélyből és más elszakított területekről érkező fiatalok is. Nem véletlenül: a szegedi egyetem köztudottan a Kolozsvárról elűzött tanárokat és hallgatókat gyűjtötte össze. Az ő erdélyiségük, otthonról hozott kapcsolatrendszerük megmaradt magyarországi száműzetésükben is. Szellemiségük, gondolkodásuk magával tudta ragadni a kisebb haza fogékony fiataljait, ahogyan hasonló volt megfigyelhető a Felvidék útkezesítőit illetően is. Gondoljunk ebben az összefüggésben arra, amit Fábry Zoltán ismert tézise fejez ki, a „halott centrum – éledő perifériák”-kal való összevetésében (noha ő ezt elsősorban politikai értelemben, a baloldaliságra fogékony „perifériát” és a „neobarokk” centrumot szembeállítva hangoztatta). De nemzeti dimenzióban sokban hasonló jelenségre hívta fel a figyelmet Móricz Zsigmond is, aki (Győry Dezső verseskötetéről írva, annak címét idézve) az „új arcú magyarokat” fedezte fel. Több oldalról is bizonyító erejű tények és folyamatok jelzik, hogy az elszakított magyarság köréből érkezettek tevékenyen és előnyösen formálták a budapesti gondolkodást, és kiemelkedő szerepet kaptak a nemzet, a demokrácia, a szociális válság, a modernizáció kérdését a legsikeresebben összekötő népi írói mozgalom szellemi hátterének megteremtésében.

Dermesztő az a különbség, amely ezt a világot elválasztja az utána következőtől. A kommunista Románia világában a magyarságtól elvették minden önvédelmi eszközét, így az általános emberi jogi, nemzeti és szellemi értelemben is szélsőségesen kiszolgáltatottá vált. A sztálinista diktatúra gátlástalan tudatossággal verte szét a Magyarországgal összeköttetést biztosító kapcsolatrendszerét, és azokat a szálakat is eltépte, amelyek a magyar kisebbség körében korábban lehetővé tették a maga önszervezését. (Aminek kapcsán nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy hasonló történt a többi, kisebbségi sorsban élő magyar nemzeti közösséggel is, Csehszlovákiában, Kárpátalján és a Délvidéken. Mi több, a magyarországi magyar íróknak is két évtizedre lehetetlenné tették a határon túli társaikkal való kapcsolattartást.)

Irodalomtörténetről itt már alig beszélhetünk, csupán az irodalom sorsát meghatározó politikai történetéről. Az állami szintre emelkedett terrorizmust gyakorló kommunista diktatúra és a román nacionalizmus összetalálkozása soha nem látott mértékben tette kiszolgáltatottá a magyarságot, vele íróit, irodalmi életét. Azt a részét is, amely korábban maga is a kommunizmus eszméit követte,

és azt is, amelyik hitt a nemzeti megbékélés, a román–magyar kiegyezés lehetőségében. Ebben a közegben nem Dsida Jenő vagy Kós Károly és mások irodalmi értékéről folyik a vita, hanem arról, hogy műveik esetleges kiadása mennyiben illeszthető a párt aktuális törekvései közé. Vagyis az író és az irodalom tárgy, eszköz, fegyver lett a hatalom szemében. Nemhogy a közösség valamiféle gyöngécske autonómiája nem mutatkozhatott benne, hanem elveszett vagy üldözés célpontja lett bármiféle szellemi, alkotói, művészi (így írói) és emberi autonómia.

Ebben a korszakban, amit a román kommunista párt belső harcaival és a külvilág nagypolitikai változásaival összefüggő folyamatos taktikai megfontolások következményeként értelmezhető, a szélsőségesen vagy engedékenyebben durva, csak egymáshoz viszonyítva békésebb, sokszor csak egy-két éves szakaszok váltakozása tagolt, az irodalomnak semmiféle, a hatalmi megfontolásoktól független önmozgása nem volt elképzelhető. E világ követhetetlen, szürreális és abszurd természetét mi sem bizonyítja jobban, hogy az „irodalomirányítás” (maga a fogalom olyannyira képtelenség, hogy úgy, ahogy van, beférne akár az Orwell alkotta kifejezések közé) rendszerét leíró Cseke tanulmány alapját jelentő könyv címe: *Hogyan történhetett?* Ami attól válik különössé, hogy a könyv szerzője, Tompa István maga is a legfőbb „irodalomirányítók” közé tartozott, így neki kellett volna választ adni arra a kérdésre, hogy mindez hogyan történt... Csakhogy az irodalmi ágazat központi működtetése, irányítása csak részben személyfüggő. Akik részt vesznek benne, maguk is eszközök. Fogaskerekek egy gépezetben, amibe illeszkedve nemcsak szabad akaratukat veszítik el, de még azt sem tudják, hogy mire szolgál az a gép, aminek részei. Nem tudta ezt az ekkorra már csak irodalmi napiparancsokat fogalmazó és továbbító Gaál Gábor sem, aki – Székely János szavait idézve – „azt a malmot segítette működtetni, amelyik őt magát is felőrölte”. Még kevésbé tudta az irodalomtól távoli szakterületről érkező irodalomirányító tartományi titkárrá előrelépő Tompa István (aki jellemző módon egyes szám harmadik személyben ír magáról!), és könyvében arról panaszkodott, hogy „még hozzávetőlegesen sem tudja, hány embert és pontosan kiket tartóztatnak le azokban a hetekben” [az 1956-os budapesti forradalom ideje körül]. Azt viszont, ezek szerint, tudta, hogy sokakat hurcolnak el, és ezt azok teszik, akikkel ő maga egy hajóban evez, annak ellenére, hogy utólag mentegetőzve és rosszállóan csóválja a fejét: „lényeges különbség volt közte [vagyis az elbeszélő Tompa István] és azok között, akik »a párbeszédet besúgókkal működtető hajtóvadászattal« helyettesítették”.

Azonban még ilyen körülmények között is hatalmas különbségek voltak látszólag hasonló feladatot ellátó szereplők között. Ezt a kortársak nagyon pontosan érzékelték és tudták. Mert, ha akarja, ha nem, zsarnokságban valóban (szinte) mindenki szem a láncban, de az emberi sokféleség megmarad: a mérhetetlen aljasság, a karriervágyból fakadó, az ostobaság szülte és a kényszerű kollaboráció fokozatai, a csendes ellenállás, a kivonulás, a magasabb célokat szolgáló szerepvállalás csak néhány példa erre. Cseke Péternek nem célja, hogy a teljes spektrumot bemutassa, de írásaiban így is megjelenik a jellegzetes típusok néhány képviselője. A kommunista Gaál Gábor példájáról már esett szó, de felbukkan a Vasile Lucává változó Luka László alakja, megjelenik Demeter János, aki – Horváth István interpretációja szerint – azt fejtette ki 1956 nyarán, hogy az erdélyi magyar irodalmat sem Kolozsvár, sem Vásárhely, hanem „Bukarest, a párt központi vezetősége irányítja”. Hogy mit jelentett ez az irányítás, az Sütő András egy írószövetségi felszólalásából is kiviláglik: e párt irodalmi értékrendje szerint a helikonisták köréből csak az számíthatott írónak, akinek műveiben „a magyar és román parasztok legyőzték a szövetséges grófokat”. E gondolkodásmód keretei között mi sem természetesebb, mint az, amit egy éppen szabadabb hangokat is elviselő pillanatban Asztalos István panaszol 1956 szeptemberében: „Találkoztam elmélettel, amely szerint a Román Népköztársaságban élő magyar más minőségű magyar, mint a Magyar Népköztársaságban élő; tapasztaltam törekvést annak elhitézésére, hogy például Tamási Áron magyar író, de már én nem magyar, hanem csupán magyar nyelvű író vagyok.” Amit Asztalos itt még szóvá tesz, az a Ceaușescu-korszakban elvi alapvetés lett. A folytonosság oly szembeötlő, hogy a magam részéről nem értek egyet azzal, hogy Cseke Péter a hetvenes–nyolcvanas évek könyvkiadásáról mint a neosztálinista korszak megnyilvánulásáról ír. Valódi, eredeti, klasszikusan sztálinista gyakorlat volt az is, ugyanazzal a hatalmi tébollyal és az alávétettek teljes kiszolgáltatottságával, mint évtizedekkel korábban.

Utóbbira megannyi példát találhatunk akár Cseke Péter, akár mások munkáit lapozgatva. Más kérdés, hogy ki miként viselte ezt. Mert szellemi-erkölcsi-politikai tartalmát tekintve fényévnire

van az a korlátoltság, amelyről Gálfalvi Zsolt Nagy István példáján keresztül adott képet a maga életútjáról írt könyvében. Eszerint néhány egyetemista társával valamikor a kora ötvenes években fölkeresték a párt által akkoriban éppen félreállított Nagy Istvánt, a korábban még valamennyire becsült munkásíró, hogy együttérzésükről biztosítsák. Amiért aztán Nagy István följelentette őket, mondván, hogy ezzel a tetteikkel kétségbe vonták a párt irányvonalának helyességét. A történet folytatásaként néhány évvel később Gálfalvit azért vonták felelősségre, mert Nagy István írói (amúgy fájdalmasan gyatra) teljesítményének esztétikai értékét kevesellte, ezzel pedig egy törzsökös kommunista elvtárs ellen fordulva valósította meg a pártellenes magatartás vétkeit.

Volt tehát, aki „szilárd következetességgel hajtotta végre a pártközpont utasításait”, volt, akinek szinte kapóra jött a diktatúra, hogy annak parancsaira hivatkozva mentse fel önmagát minden elkövetett aljassága után. De volt, aki képes volt arra, hogy a nemzeti közösség érdekeit szolgálva, távlati megfontolásokból teljesítsen személyes gyalázatával járó feladatokat. Ennek példája Domokos Géza, aki nélkül aligha születhetett és jelenhetett volna meg megannyi olyan kötet, amelyek a példátlan aszszimilációs nyomás alá helyezett magyarság túléléséhez nélkülözhetetlen segítséget nyújtottak. Cseke Péter azt az 1968-as eseményt hozza erre bizonyossággal, amikor a romániai magyar íróknak tiltakozniuk kellett a Magyar Írók Szövetségének a határon túli magyar irodalmak sorsáért vállalandó felelősségét kimondó nyilatkozata ellen. Utólag ugyan felmerülhet bennünk a gyanú, hogy a budapesti megszólalást tudomásul vevő magyar politika már a prágai tavasz elfojtására készülve taktikázott. Ez azonban mit sem változtat azon, hogy két évtizedes elzárkózás után ez a nyitás mérföldkő volt a határok szabdalta magyar irodalom egységének helyreállítása felé vezető úton. Az ebben rejlő veszélyt (?) érzékelő román politika válaszul azonnal azt követelte a hatalmában tartott magyar íróktól, hogy tiltakozzanak a belügyeikbe történt külső beavatkozás ellen. Az elvárt írások természetesen megszülettek, szégyenletes buzgósággal vagy drámai áldozatvállalással. Az egyik ilyen cikket szerző Domokos Géza évtizedekkel később így írt erről: „tudatosan vettem vállamra a szégyen keresztjét. Meg voltam győződve, hogy akkor olyan helyzetben éltünk, oly sokfelé voltak nyitottak a hatalom útjai [...], hogy ezt az ódiomot, ezt a rettenetet vállalnom kell. A morgó, vicsorgó vadat meg kell nyugtatni.” Lehet, túl nagy példa: de így gondolkodott századokkal korábban a Solymos és Lippa várát a töröknek átadó Bethlen Gábor is: a végletes kiszolgáltatottságban élők ellenállásának olykor a megadás is eszköze lehet.

Összességében elmondható: Cseke Péter könyve kivételesen fontos munka és tett. Alapossága, látásmódja, értéktisztelő alázata maradandó művé teszi. Csak reménykedhetünk, hogy a mai, olvasást kerülő világban is megtalálja a közönségét. (Nap, 2019)

